

R E C E N Z I J A

ŠIUOLAIKINĖS (E)MIGRACIJOS VEIDAI IR PATIRTYS

Laura Laurušaitė.

Literatūra, mobilumas, imago: lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys.

Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 321 p.

Pastaraisiais metais, augant migracijos mastams, daugėja už šalies ribų kuriamų grožinės literatūros tekstų, o kartu ir jų refleksijos literatūros kritikoje. Pastebima, kad (e)migrantinio pobūdžio literatūra užima vis didesnę literatūros lauką, pabrėžiamas ir tokios literatūros socialumas. Visi šie pakitusio ir tebesikeičiančio literatūros lauko procesai pirmiausia sietini su itin sparčiai pastarąjį dešimtmetį didėjusia ne tik Lietuvos, bet ir apskritai Baltijos šalių emigracija, kurią neišvengiamai lėmė Baltijos šalių įstojimas į Europos Sąjungą ir sienų atsivėrimas, ir su šiandieniu mažųjų tautų atvirumu pasauliui. Literatūra yra svarbi ir tautos, ir jos atstovų sąmoningumo pusė: kūriniai, kuriuos rašo autoriai, gyvenantys svetur, tiesiogiai ar netiesiogiai išreiškia tautos tapatumo sąmonę bei jos transformacijas.

Naujausios lietuvių emigracinės literatūros pradinė tyrimų plėtotė prasidėjo apie 2009–2010 metus. 2011 m. tuometiniame Lietuvos edukologijos universitete vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Aksiologinis tapatybės aspektas naujausioje lietuvių išeivijos literatūroje“, kurioje pranešimą apie Vakarų ir Rytų europietiškąją tapatybę šiuolaikinėje kultūroje skaitė Londono universiteto profesorius Galinas Tihanovas. 2013 m. išleista kolektyvinė monografija *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos–XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje* [1], kurioje į tyrėjų akiratį pateko jau užsienyje gimusių, rašančių ne lietuvių kalba, ir nepriklausomos Lietuvos (e)migrantų kūryba. Žinoma, kai kuriuos šioje monografijoje užfiksuotus pastebėjimus šiandien koreguoja naujesni tyrimai, bet svarbu, kad minėtoje kolektyvinėje monografijoje pagrįstas terminas „(e)migrantas“ yra svarbus ir vėlesniems naujausios literatūros tyrėjams, ir kad būtent tuo metu, apie 2009–2010-uosius, pirmą kartą buvo pradėti analizuoti (e)migraciniai naratyvai svetur gyvenančių ir kuriančių autorių tekstuose (Zitos Čepaitės, Aušros Matulevičiūtės ir kt.).

Galima paminėti ir Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto 2012 m. išleistą kolektyvinę monografiją *Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje* [2], kurioje aptariami tapatumo pokyčiai nuo pirmosios migrantų bangos iki šiandieninės emigracijos iš sociologinės, istorinės, literatūrologinės perspektyvos. Jau yra šia tema apgintų daktaro disertacijų, pavyzdžiui, Dianos Jovaišienės „Tautinio tapatumo raiška naujausiuose lietuvių autorių svetur parašytuose tekstuose (Irenos Mačiulytės Guilford „Glėbys“, Antano Šileikos „Bronzinė moteris“ ir „Pogrindis“, Valdo Papievio „Vienos vasaros emigrantai“ ir „Eiti“)" (Vytauto Didžiojo universitetas, 2014).

Lauros Laurušaitės monografija *Literatūra, mobilumas, imago: lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys* skirta naujausiajai lietuvių ir latvių (e)migracinės tematikos literatūrai ir įsirašo bei papildo už Lietuvos ir Latvijos ribų kuriamos literatūros lauką. L. Laurušaitė rūpi aptarti tose literatūrose besiskleidžiančias įvairialypes migracijos patirtis – kaip „dar vieno nūdienos pertrūkio istorija, besiskleidžianti sandūroje su įvairiomis kitomis kultūromis“ (p. 8). Beveik visi monografijoje keliami klausimai pirmiausia sietini su itin sparčiai

pastaraisiais dešimtmečiais didėjusia lietuvių ir latvių (e)migracija ir šiandieniu šių tautų atvirumu ir / ar uždaramu (!) pasauliui.

Į knygos pavadinimą iškelta trinarė frazė monografijos autorės pasirinkta kaip kritinio tyrimo branduolys – *literatūra, mobilumas, imago*. Įvade paaiškinama, kad „[m]obilumas implikuoja šiuolaikinių lietuvių ir latvių keliavimą ir reprezentacinį lankstumą, taip pat ir įvaizdžių judumą, literatūra – jų grožinę (publicistinę, eseistinę) realizaciją tekstuose, dažnai įsivaizduotą ir sutirštintą, nes šiuolaikinė (e)migracijos literatūra yra tapusi vidinio mobilumo – įvairių tautų tarpusavio įtakų ir tautinių savirefleksijų – naratyvine vieta. Reikšminis komponentas *imago* nurodo į metodologinį monografijos vektorių – imagologiją, kuri padeda sekti, kaip (e)migracijos literatūroje skleidžiasi santykis tarp savo bei kitų įsivaizduojamo „aš“ ir vaizduojamo „aš“ (p. 23).

Būtent imagologija monografijos autorei tampa svarbiausia monografijos teorine prieiga, nes ji, kaip teigiama, „padeda kursuoti emigracijos prozos teritorijomis, bandant prakalbinti lietuvių ir latvių tautinį charakterį ir įvertinti nusistovėjusių nuostatų bei stereotipų poveikį mūsų vaizduotei“ (p. 31). Teorinis konceptas išsamiai pristatomas skyriuje „Imagologija kaip instrumentas (e)migracinio identiteto specifikai tirti“. O tai, kad L. Laurušaitė labai aiškiai, kryptingai braižo imagologijos žemėlapi, liudija jos sudaryta ir 2018 m. anglų kalba publikuota knyga „Imagologijos profiliai“ (*Imagology Profiles: The Dynamics of National Imagery in Literature*). Ir šioje, naujausioje, knygoje pirmiausia pasitelkiamos būtent imagologijos teoretikų metodologinės atramos, ypač Belgijos, Nyderlandų, Kroatijos, Vengrijos imagologijos mokyklų teoretikų (Hugo Dyserincko, Joepo Leerseseno, Slobodano Vladušićo, Davoro Dukičiaus ir kt.) darbai. Tai svarbu, nes iki šiol skaitytojus lietuviškai yra pasiekę prancūzų komparatyvistų imagologų teoriniai postulatų, kuriuos savo darbuose taikė Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė. L. Laurušaitė renkasi ir pristato ne prancūziškąjį, bet belgų, kroatų teorinį konceptą, apimančią nacionalinio charakterio požymius ir jų transformacijas, susijusias su (e)migracija, dominuojančiais stereotipais, įtraukiantį ir kitų tautų perspektyvą.

Imagologinė komparatyvistika L. Laurušaitėi parankiausia „ne tik kaip lietuvių ir latvių literatūrų lyginimo galimybė, bet ir kaip savos nacionalinės charakterologijos distiliavimas lyginant(is) su kitomis tautomis ir persismelkiant jų identiteto bruožais“. Tačiau tyrimas įtraukia ir bendruosius komparatyvistikos, postkolonijinės literatūros kritikos, feminizmo atskirus dėmenis, svarbūs autorei ir sociologiniai tyrimai, padedantys tiksliau identifikuoti dviejų šalių emigracijos reiškinių panašumus ir skirtumus, taip pat Zygmunto Baumano kultūros filosofijos darbai, Benedicto Andersono „įsivaizduojamų bendruomenių“ (*imagined communities*) konceptas. Iš pastarųjų dviejų autorių į monografinį tyrimą „atkeliauja“ likvidumo, „takiosios modernybės“ teorijos, kurios aktualios bandant surasti lietuvių ir latvių išievių erdvines bei kultūrinės ribas. Šiuolaikiniame pasaulyje, remiantis Jamesu Cliffordu, padidėjo kaita tarp šaknų ir maršrutų, o globalioji migracija kuria diasporinius žmones. Globalaus migruojančio pasaulio tekstus amerikiečių kultūrologas Edwardas Saidas yra pavadinęs „pravažiuojančiųjų laiškais“ (*letters of transit*), o tokią keliaujančiųjų kuriamą kultūrą vadina tranzitine kultūra. L. Laurušaitė įveda „glokalizacijos“ terminą, kai globalus reiškinys tarsi įvietinamas lokaliaje terpėje, kartu pabrėždama, kad „monografijoje sąmoningai vartojama ne regioninio, o teritorinio identiteto sąvoka, aktualesnė emigracijos kontekstui“ (p. 123).

Kalbant apie naujausios (e)migrantų kartos literatūrą, neišvengiamai kyla probleminiai klausimai: ar per pastaruosius metus parašytos ir išleistos knygos yra (e)migrantinė

literatūra? Kokia šios literatūros vieta lietuvių ir latvių literatūrų kontekste, t. y. koks šios literatūros santykis su kanonu? Koks žanrinis apibūdinimas būtų tinkamiausias – atsiminimai, bendruomenių istorijos, kitų šalių turistiniai aprašymai, o gal tiesiog – išvykusiųjų romanai, apybraižos, novelės, esė? Šie ir panašūs klausimai ne kartą kėlė aštrias diskusijas. Literatūrologė Elena Baliutytė, aptardama 2010 metų knygas, pabrėžė, kad, „jei tai knygos, kurių autoriai gyvena ne Lietuvoje, tuomet tokios literatūros akivaizdžiai daugėja. Bet jei galvojame apie tokių knygų turinį, problematiką, iš šio sąrašo turėtume išbraukti ne vieną autorių emigrantą“ [3]. Šie klausimai išlieka aktualūs, nors L. Laurušaitės monografijoje jie ir nebuvo keliami, nes, kaip pabrėžia pati autorė, „imagologo siekis – atpažinti, sisteminti ir analizuoti įvaizdžius, literatūrines projekcijas, bandant aptikti savos tautos sąveikos su kitomis tautomis nulemtus reguliarumus, dėsningumus, o ne kolektyvinės tapatybės būtiną teisingumą ar nekintamą autonomiją“ (p. 9).

Didžiausias iššūkis, su kuriuo susidūrė monografijos autorė, – tiriamosios medžiagos struktūravimas, nes skaitantįjį stebina ir medžiagos gausa, ir įvairovė. Iššūkis nelengvas, nes ne visus svetur, t. y. už Lietuvos ir Latvijos ribų, kuriančius autorius galima pavadinti emigrantais, ne visi atitiktų ir „migranto“ statusą (pavyzdžiui, Valdas Papievis ar Gabija Grušaitė). Šią dilemą monografijos autorė išsprendžia, įvade pateikdama literatūrinius įvairiasluoksnius gyvenimo svetur patirties lygmenis, kurie siejasi ir žanrų specifika, pavyzdžiui: asmeninės patirties išsklaidai; žurnalistinis vaizdavimas; meilės romanai; filosofinis emigracijos patirčių apmąstymas; lietuvių ir latvių neemigrantų kūriniai, kuriuose atsiranda emigracinių linijų; sąmoningas atsiribojimas nuo emigracinės patirties ir tematikos ir kt. Knygos autorei svarbu, kad į tyrimų akiratį patekusių prozos tekstų veikėjai – ne centro, o peribių, pakraščių žmonės, išvartieji, nurašytieji, bedaliai.

Per gana skirtingų autorių prozos kūriniuose užfiksuotas emigracines patirtis L. Laurušaitė ne tik literatūrologiniais, bet ir sociologiniais, kultūrologiniais terminais, argumentuotai pasirinktu instrumentarijumi aprašo keliakryptį, prieštarinę ir sudėtingą nacionalinio sąmoningumo ir tapatybės kaitos emigracijoje procesą. Imagologiniai tyrimo vektoriai padeda nusakyti atramas modernybės teoretikų (pavyzdžiui, Anthony Giddenso) kritiškai vertinamoje, itin daugiareikšmėje šiandienėje identiteto metafizikoje. Jeigu reikėtų lakoniškai apibūdinti tą tapatybės atramą, tai galėtų būti įvardijama kaip *buvimas savimi kintant, arba kitimas išliekant savimi*. Kita strateginio mąstymo gairė galėtų būti – tikimybė kiekvieno lietuvių ir latvių *riba*, kurią galima vadinti nutautėjimu, ir jai artima *riba*, anapus kurios gyvena ir rašo baltų (lietuvių ir latvių) autoriai. Tai ribai nusakyti pasirenkama nulinė tapatybė, t. y. nei sava, nei svetimia (skyrius „Nei sava, nei kita: nulinė tapatybė šiuolaikinių baltų (e)migrantų literatūroje“). Apskritai diasporoje kuriamos literatūros analizėje, ypač kalbant apie egzilines, emigrantines, diasporines patirtis, pabrėžiama, kad šiuolaikiniame globaliame pasaulyje tautinės tapatybės, etniškumo, nacionalinio charakterio ir panašios sąvokos tampa vis labiau problemiškesnės. Knygos autorės dėmesį patraukia ne tik vadinamosios hibridinės, bet ir teoretikų išskiriamos nulinės tapatybės, rašytojai, turį daugiau nei vieną tėvynę, t. y. tai, kas suformuoja dvigubas ar net trigubas akultūracijos patirtis. Tokio pobūdžio (e)migrantinė tapatybė išreiškia skirtingus identiteto politikos manipuliacijos modelius, nesvarbu, ar tai vyktų diasporoje, ar gimtojoje šalyje. L. Laurušaitės monografinis tyrimas skirtas būtent šiai aktualiai temai. Kitaip tariant – tirti lietuvių ir latvių nacionalinį charakterį diasporinėse XXI amžiaus literatūrose.

Pasak monografijos autorės, „paradigminė šiuolaikinio emigranto būties situacija – ne skilimas į dvi dalis, o atskilimas nuo abiejų priklausymo polių“ (p. 71). L. Laurušaitė

pabrėžia, kad būtent nulinė tapatybės būklė labiau tinkama nusakyti šiandieninio (e)migranto situaciją literatūroje, nei ilgą laiką literatūrologų „proteguotas“ hibridinės tapatybės modelis: „Hibridinės tapatybės projektą galima apibendrinti schema ir–ir, o nulinės tapatybės reprezentacinis šablonas remiasi nei–nei struktūra, kuri ženklina bet kokios identifikacijos trūkumą, abiejų tapatinimosi taškų neutralizaciją“ (p. 71–72), – teigia knygos autorė. Nulinė tapatybė nusako „iš(si)stūmimo“, „iš(si)varymo“ iš savo gimtųjų šalių tematikas. Tokios literatūros veikėjai apibūdinami kaip „patys iš šalies ir iš stabilios tapatybės save išstūmę subjektai“ (p. 73). Tad minėtasis nulinis tapatybės šablonas visiems į tyrimo lauką patekusiems autoriams padeda kurti simbolinės tikrovės tinklus, kurie yra ir siužeto, ir visų kitų kūrinio struktūrinių dalių pagrindas. Kartu šis nulinės tapatybės rėmas konceptualizuoja šiuolaikinio emigranto (ne)buvimą, klajūniškumą, nomadiškumą formas literatūroje. Su tuo susiję ir pasikartojantys oro uosto, kaukės, lagamino įvaizdžiai ir lietuvių, ir latvių autorių kūrinuose. (E)migracija turi savo vaisius – asmenybės kismą ar net virsmą *kitu*, dažniausiai – atvirą buvimą ir savimi, ir *kitu*, *kito* pajautą arba atmetimą. Todėl L. Laurušaitė savo tyrime atkreipia dėmesį ir į skvotinio praktiką, fryganizmą, kurie „liudija baltų emigrantų adaptyvumą ir neeilinį gebėjimą išlikti bet kokiomis aplinkybėmis“ (p. 86).

Pagrindiniai branduoliai, ties kuriais telkiamas L. Laurušaitės monografinis tyrimas, tai: tapatybės komplikacijos, vertybiniai pokyčiai, įvaizdžių slinktytis ir naujos projekcijos, stereotipizacijos procesai, klimato ir nacionalinio charakterio sąsajos, moters problema, „juodųjų baltų“ (ne)tolerancija, gastronomijos ir emigracijos, kalbos ir nesusikalbėjimo problematika.

Žvelgiant į emigracinių patirčių fiksavimą grožiniuose tekstuose, pastebima, kad didžiausią dalį užima žurnalistinio, dienoraštinio tipo tekstų grupė, įvairios „turistinės literatūros“ atmainos (Zitos Čepaitės, Anetos Anros, Rimos Urmetzer, Manto Areimos, Jolitos Seredaitės knygos, Andriaus Užkalnio „angliškoji“ serija ir pan.). Kitai, šiek tiek mažesnei, grupei priskirtinos knygos, kuriose užfiksuota XX amžiaus pabaigos–XXI amžiaus pradžios lietuvių emigranto situacija ir skleidžiasi, kaip yra pastebėjusi monografijos autorė, emigracinė savimonė. Tikrajai lietuvių emigrantinei literatūrai lyg ir galėtų priklausyti Aušros Matulevičiūtės debiutinis novelių romanas „Ilgesio kojos“, bet visi emigraciniai išgyvenimai reiškiama pernelyg deklaratyviai. Dar pabrėžčiau, kad visa kone išimtinai lietuviškai rašoma emigracijos literatūra yra lietuvių literatūros dalis, – leidžiama Lietuvoje ir skiriama lietuviškai auditorijai (adresatas – būtent Lietuvos skaitytojas). Panaši ir latvių rašytojų leidžiamų knygų cirkuliacija.

Latvijos literatūroje emigracinių pasakojimų pradžią ženklina 2002 m. latviškai išleistas Laimos Muktupavelos romanas *Pievagrybių testamentas. Juodieji baltai pas keltus*. Į lietuvių kalbą jis buvo išverstas 2003 m. ir sulaukė didžiulio susidomėjimo. Galbūt šis L. Muktupavelos romanas ir nužymėjo „grybų našlaičių“ kartos bruožus. Kaip pastebi L. Laurušaitė, „Latvijoje vaikai, palikti į Airiją rinkti grybų išvykusių tėvų, pakrikštijami naujajai „grybų našlaičių“ (*mushroom orphans*) karta“ (p. 20). 2003 m. pasirodo ir Valdo Papievio romanas *Vienos vasaros emigrantai*, įtvirtinęs nomadiškąjį mentalitetą. Tačiau vis tik lietuvių literatūroje emigracinių pasakojimų pradžia galėtų būti laikyti 2005 m. išleistą Paulinos Pukytės knygą *Jų papročiai*, dedikuotą „Tiems, kurie išdrįso išvažiuoti, ir tiems, kurie išdrįso pasilikti“. 2007 m. išleidžiama Dalios Staponkutės esė knyga *Lietumi prieš saulę* – Lietuva prieš Kiprą... Beje, ir V. Papievio, ir D. Staponkutės knygos pateko į lietuvių literatūros ir tautosakos instituto kūrybiškiausių knygų dvyliktukus.

Tikrasis lietuviškosios emigracinės literatūros proveržis fiksuojamas šiek tiek vėliau – apie 2009–2010-uosius. 2009 m. publikuota JAV gyvenančios poetės Dianos Šarakauskaitės eilėraščių knyga *Medžiai mano tėvai* poetine kalba prabilo apie „savo šaknis išsirovusįjį“, apie pasirinkusįjį tėvynės neturėjimą. 2010 m. pasirodo Prancūzijoje gyvenančios rašytojos Aušros Matulevičiūtės novelių romanas *Ilgesio kojos*, kuriame, kaip rašoma knygos anotacijoje, „tyrinėjama „svetimo“ situacija šiuolaikiniame Europos kontinente“, šiuolaikiniame globaliame pasaulyje. Į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto renkamą 2010 metų kūrybiškiausių knygų dvyliktuką pateko dar dvi su (e)migracine tematika siejamos knygos – Gabijos Grušaitės romanas *Neišsipildymas* ir Valdo Papievio romanas *Eiti*. Būtent nuo 2010-ųjų emigracinės tematikos knygų kasmet tik daugėja (žinoma, jų meninė kokybė skiriasi): Zitos Čepaitės *Emigrantės dienoraštis* (2011), Mariaus Ivaškevičiaus pjesė *Išvaymas. Vieno obuolio kronika* (2012), Vaivos Grainytės esė knyga *Pekino dienoraščiai* (2012), Paulinos Pukytės *Bedalis ir labdarys* (2013), Undinės Radzevičiūtės romanas *Žuvys ir drakonai* (2013), Dalios Staponkutės eseistikos knyga *Iš dviejų renkuosi trečią: mano mažoji odisėja* (2014), Akvilinos Cicėnaitės *Niujorko respublika* (2015) ir kt. Beveik visos šios knygos (ir ne tik šios) yra patekusios į L. Laurušaitės akiratį. Būtina pabrėžti, kad monografijos pabaigoje pateiktas penkiasdešimt devynių pozicijų sąrašas, kurį sudaro septyniolika latvių autorių tekstų ir keturiasdešimt du – lietuvių autorių! Į šį sąrašą (kaip kontekstinės) įtrauktos ir ankstesniosios pokario lietuvių išieivių kartos („dypukų“) kelios knygos – Eglės Juodvalkės *Cukraus kalnas* ir Antano Šileikos *Bronzinė moteris*. Tokia tiriamosios medžiagos gausa ir įvairovė rodo, koks platus ne tik lietuvių, bet ir latvių emigracinio pobūdžio tematikos prozos kūrinų spektras apreiškiamas analitinėse monografijos dalyse.

Skyriuje „Vertybiniai pokyčiai šiuolaikinėje emigrantų literatūroje: turėti, būti ar atrodyti?“ dėmesys telkiamas į besaikio vartojimo, vergavimo, manipuliacijos formas, pažeidžiančias romanų protagonistų savigarbą, iškreipiančias aksiologinę sistemą. „Gyvulių ekspreso“ metafora taikliausiai nusako šių dienų ekonominio emigranto situaciją literatūroje. Kas lieka, kokią išieitį siūlo autoriai tokiaime iškreiptame pasaulyje? – sektos, bendrai atliekami religiniai ritualai, kurie bent iš dalies padeda atkurti ryšį, solidarizuotis, nors laikinai nustatyti vertybių hierarchiją. Su vertybiniais pokyčiais glaudžiai susijusios ir įvaizdžių slinkty, aptariamoms skyriuje „Ką signalizuoja dabartinės (e)migracijos literatūra? Baltiškos imagerijos slinkty“. Čia analizuojami „baltiškumo“, tautiškumo, etniškumo, nacionalumo aspektai ir juos labiausiai atspindintys stereotipiniai lietuvių ir latvių įvaizdžiai (pavyzdžiui, gintaras, medus, Rūpintojėlis, Žalgiris, Lačplėsis, Eglė žalčių karalienė ir pan.). L. Laurušaitės tyrime pabrėžiama, kad daugumai šiuolaikinių emigrantų šie tradiciniai naratyvai nebėra nei svarbūs, nei aktualūs, todėl dažnai jie nusakralinami, demitologizuojami.

Skyriuose „Lietuvių ir latvių abipusė reprezentacija (e)migracijos literatūroje: tipai ir stereotipai“ ir „Lenkai lietuvių ir latvių veidrodyje – stereotipizacijos triumfas“ labiausiai atsispindi komparatyvistinės imagologijos principų pritaikymas. Kas mes esame „braliukams latviams“? Koks lietuvių įvaizdis iškyla latvių tekstuose? Recenzijos autorei skaitant šiuos skyrius įdomiausia buvo fiksuoti, kokie vis dėlto dar gajūs yra stereotipai mūsų sąmonėje ir kiek nežinomų dalykų apie dvi šalis kaimynės, „dvi sesutes“ įrašyta grožiniuose tekstuose. Bene ryškiausias šių dviejų tautų bendrystės aspektas – ekonominis-gastronominis (p. 151). Tačiau jei latviai lietuviams yra *labiau savi* nei kaimynai lenkai, tai lietuviai latvių literatūroje iškyla kaip *Kiti*. Ypač akcentuojamas pragmatinis aspektas – „iš lietuvių

galima turėti naudos“ (p. 150). L. Laurušaitė pabrėžia teigiamus latvių bruožus lietuvių autorių tekstuose, panašią lietuvių ir latvių savimonės specifiką, lietuviai latviuose „atpažįsta save pačius ir per savitarpio santykius pajunta prarastą ryšį su gimtine“ (p. 155). O lenkai išskyla „kaip labiausiai nepageidaujami kaimynai“ (p. 161). Ta lenkų reprezentacijos problema lietuvių ir latvių autorių tekstuose yra dvilypė, ambivalentiška: viena vertus, kaimynai, panašūs papročiais, tradicijomis, religija; kita vertus, ekonominiai konkurentai, „vagys“, apgavikai etc. Labai svarbus monografijos autorės pastebėjimas, kad su grupiniu tautos portretu, kolektyvo įvaizdžiu susiję stereotipai „tiesmukai perkeliama iš bendrosios kultūros į emigracijos kultūrą“ (p. 169) ir labai ryškiai atsispindi emigracinėje literatūroje. Kaip pabrėžia L. Laurušaitė, „lietuvius ir latvius sieja traukos, o su lenkais – atstumties paradigmatis ryšys. Lenko įvaizdyje daugiau kitybės krūvio ir net priešiško sugestijos“ (p. 169). Tad lenko kaip stereotipinio emigracinio personažo vaizdinys labai savitai ir netikėtai išnyra lietuvių ir latvių literatūrose.

Monografijoje daugiau vietos skiriama ne žanriniais lietuvių ir latvių kūrinių panašumams ir / ar skirtumams, bet pirmiausia svarstomi knygų „tematiniai laukai“: stereotipizacijos procesai, „juodųjų baltų“ teminis branduolys, kulinarinio identiteto svarba (e) migrantiškai savimonei, ryšių su Lietuva ir naująja kultūrine aplinka nustatymas, politinės, istorinės, psichologinės, moralinės ir panašios temos. Labai sėkmingai, naujai ir įdomiai aptariamos moteriškumo ir nacionalumo sankirtos (skyrius „Moters problema, moteriškumo ir nacionalumo sankirtos“). Išskirčiau tautos kūno ir moters kūno koreliacijas, tuščio gimtinės kūno ir tuščių moters iščių, tuščių kapų paraleles.

Skyriuje „Juodieji baltai“ svetur: konservatyvumas ir (ne)tolerancija “ fiksuojamas homofobinis aspektas, susijęs su religine, rasine, tautine, lytine artikuliacija. L. Laurušaitės pastebėjimu, „kitybės eismas kūriniuose dvikryptis – lietuviai ir latviai emigruoja, siekdami išsilaisvinti iš subordinuojančių vaidmenų, o tėvynės pasiekia globalizmo „produktai“ – juodaodžiai vaikai“ (p. 238). Minėtinas ir skyrius „Kalba ir nesusikalbėjimas“, atkreipiantis dėmesį kalbos primityvėjimą emigrantų tekstuose. Juk kalbos realybė buvo ir kol kas tebėra viena iš tų *ribinių formų*, anapus kurios prasideda nacionalinės tapatybės kismas. Akivaizdu, kad XXI a. pradžios naujausioji lietuvių ir latvių emigrantinio pobūdžio literatūra ženklina ne tik buitines, bet ir menines kalbos bei socialinės struktūros transformacijas.

Monografiniame (e)migracinių patirčių tyrime išsiskiria skyrius „Kulinariniai identitetai: etniškumas, gastronomija ir emigracija“, kur sėkmingai pademonstruojama, kaip maisto kultūrinės reikšmės veikia ir keičia identitetą, pabrėžiama, kad skonis yra svarbus nacionalinės tapatybės dėmuo: „Namus primenantis maistas emigracijoje pasitelkiamas dviem tikslais: jis užtikrina etninio autentiškumo pojūtį ir įtvirtina kolektyvinę tapatybę“ (p. 246). Ruginė duona ir lašiniai akivaizdžiausiai nurodo į lietuvių ir latvių etninę tapatybę, juos sujungia emigracijoje. Knygoje pateikiamas naujas žvilgsnis ne tik į tapatybę keičiantį gastrominį paveldą, nacionaliniai lietuvių ir latvių mitybos ypatumai susiejami ir su klimato sąlygomis, atšiauria gyvenamąja aplinka. Spalvotos knygos įklijos-iliustracijos originaliai papildoma stereotipines savęs ir *Kito* įvaizdžių variacijas: cepelinų su spirgais reklama – kaip lietuviškų kulinarinių įvaizdžių vizualinis sutarptautinimas; stereotipizuojantis žemėlapis, Baltijos šalis pristatantis per striptizo ir degtinės įvaizdžių lauką; „Tesco“ parduotuvių tinklo reklama, kurioje lietuviai tapę apibendrintu „baltųjų vergų“ iš Rytų Europos vaizdiniu; atvirukas „Emigrančikas“ (iš „Padlyzų“ sukurto atvirukų serijos); Lietuvos kaip krepšinio šalies reprezentacija, o čia pat – „Zirga

galva“ – apibendrinantis, dažniausiai pašiepiantis, neigiamai konotuotas latvio įvaizdis tradicinio lietuvių sąmonėje.

Monografijos išvados dilogiškai sujungia du akademinius L. Laurušaitės tyrimus – ankstesnįjį, apie lietuvių ir latvių pokario išėivijos romanus, ir dabartinį, apie naujausius „migrančių“ tekstus, pabrėžiant, kad „šiuolaikinėje literatūroje nebėra tokio ryškaus konflikto tarp „čia“ ir „ten“, tokių (ne)priklausymo ir destabilizacijos pajautų, kultūros ir kalbos barjerų, nes galima laisvai judėti, bet kada išvažiuoti, grįžti, keisti gyvenamąją vietą ir emigracijos šalį. Šiuolaikiniai nomadai, transmigrantai turi daug namų ir tampa benamiais daugybę kartų. Jie nebesijaučia išvietinti, laiko savo buvimą svetur ar galimybę bastytis po pasaulį privilegijuota padėtimi“ (p. 296). Tačiau daugiakultūrė aplinka veikia autorius, tebejuočiančio savo šaknis, tapatumo kultūrinę raišką. Atrodo, kad visos aptariamų autorių knygos matomos labai arti ribos, anapus kurios nacionalinės tapatybės krizė tik intensyvėja ir gilėja.

Taigi kokie (e)migracijos veidai išryškėja baltų literatūriniam žemėlapyje? Išvartieji ir išgintieji; bedvasiai manekenai, trumpam stabtelėję oro uostuose – tarpinėse stotelėse į taip siekiamą, trokštamą, išsvajotą tikslą; visą ankstesnįjį gyvenimą sutalpinę į lagaminus; sklidinį emocijų bagažą; socialiniuose tinkluose steigiantys naujas savo tapatybes; veidrodyje stebintys savo grimasas, mimiką, tariant svetimos kalbos žodžius; skaitmeninė karta, išsiskirianti ypatinga neprisirišimo kultūra. Šias ir panašias išvykusiųjų patirtis tarsi „užvirtinta“ ir klimatinės sąlygos („geografinė imagerija“), kūriniuose išreikštos per šiaurietiško topiką (snūdas, lietūs, rūkas, pilkuma, šypsenų stoka, etc.). Ir galiausiai išryškina labai aiškūs tipai – „praktiškas individualistas latvis“ ir „jausmingasis kolektyvistas lietuvis“ (p. 158). Atrodo, šiuolaikinėje lietuvių ir latvių emigrantinėje literatūroje nedaug sėkmingų istorijų, nelinksmi tie keliaujančiųjų, bėgančiųjų „juodųjų baltų veidai“, bet svarbiausia, kad tai užfiksuota, palyginta, atskleista. Atskiro pagiriamąjo žodžio nusipelnę ir monografijos dalių atskyrimai, pagrindinę skyriaus mintį įprasminantys taikliomis citatomis, tapusiomis skyrių epigrafais. Šiandieninį mobilumą, judrumą, medijuotą šiuolaikinio žmogaus tapatybę puikiai atspindi ir knygos viršelis (dail. Rokas Gelažius). Skaitančiojo mintis ir dėmesį konceptualizuoja kiekvieno skyriaus pabaigoje pateikiamos dalinės išvados. Bet labiausiai žavi monografijos stilius: akademiškai lengvas, nenuobodus, įtraukus. Tokie tarpdisciplininiai įvaizdžių, literatūrinės komparatyvistikos, imagologijos ir baltistikos tyrimai turėtų sudominti ne tik humanitarus. Aktualūs jie ir sociologams, antropologams, tyrinėjantiems šiuolaikinės migracijos procesus, atminties, tradicijų, kultūrinės tapatybės tęstinumo ar atmetimo, paneigimo. Šiandien, kai Lietuvoje didėja migrantų iš Sirijos, Irako, Afganistano skaičiai, kai dar tik ieškome būdų, kaip spręsti netikėtai iškilusias migrantų sociokultūrinės integracijos problemas, L. Laurušaitės atliktas išsamus tyrimas ir išleista monografija leistų aiškiau reflektuoti nusistovėjusius stereotipus, diskutuoti apie pokyčių galimybes. Tereikia tik imti ir skaityti.

Apibendrinama pabrėžčiau, kad Laura Laurušaitė nuveikė didelį ir labai svarbų ne tik literatūrologinį, bet ir sociologinį darbą, kurio rezultatų adresatas galėtų būti ne tik lietuvių, bet ir latvių ar anglakalbis skaitytojas. Tad ši monografija ateityje turbūt galėtų ir turėtų pasirodyti latvių ir / ar anglų kalbomis. Šiuo tyrimu neabejotinai remsis ne tik vėlesni diasporos literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo analitikai, bet ir populiariosios literatūros tyrinėtojai.

Žydronė Kolevinskienė

Šaltiniai ir literatūra

- [1] *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos–XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje* (kolektyvinė monografija). Vilnius: Edukologija, 2013, 294 p.
- [2] *Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje* (kolektyvinė monografija). Kaunas: VDU leidykla, 2012, 256 p.
- [3] BALIUTYTĖ, Elena. Apie knygų puotą ir dvasios nuovargį. 2010-ųjų knygos. *Metai*, 2011, Nr. 4. Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/656-2011-m-nr-4-balandis/6521-apie-knygu-puota-ir-dvasios-nuovargi-2010-uju-knygos-elena-baliutyte> [žiūrėta 2021 10 04].